

RECENSIES

tussenfasen daarop overgegaan - de successieve organen en ambtenaren, belast met het bestuur van 's rijks domeinen, een belangrijke rol speelden.

Zeer globaal gesteld kwam het eindresultaat hierop neer, dat voor wat de Twentse goederen betrof een afkoopregeling tot stand kwam, krachtens welke de kapitaalcrachtiger horigen tegen betaling van een schadeloosstelling aan het domeinbestuur de door hen bewoonde en bebouwde goederen in vrije eigendom konden verkrijgen, terwijl de financieel minder draagkrachtigen onder hen 'hun' goederen in pacht ontvingen na openbare verkoop ervan door het domeinbestuur. Voor wat de in de voormalige graafschap Zutphen gelegen goederen betrof bleek het eigendomsrecht (in moderne zin) van de belanghebbende boeren moeilijk meer voor betwisting vatbaar. Wel kwam een afkoopregeling met betrekking tot de op die goederen rustende tijsen, rechten en 'uitgangen' tot stand; niet zozeer iets nieuws als wel een 'doortrekken' van het vroegere beleid te dezen van de Staten.

Aan het slot van het derde hoofdstuk wijdt de auteur nog een vijftal pagina's aan het rechtshistorische vraagstuk of en in hoeverre zich bij de onderhavige goederen het fenomeen van de zogenaamde 'eigendomsverschuiving' manifesteerde. Goeddeels een 'academisch' vraagstuk, omdat de 'uitslag' in hoge mate hiervan afhangt of men meer belang hecht aan het oude inheemse dan wel aan het moderne (romeinsrechtelijk gefundeerde) eigendomsbegrip. Het voortdurend en scherp onderscheiden tussen het oud-vaderlandse en het moderne eigendomsbegrip is trouwens een moeilijke opgave, die zelfs deze auteur af en toe parten speelt. Bij voorbeeld op pagina 25 bovenaan, waar hij de zeventiende-eeuwse provincie Overijssel tout court als 'eigenares van de horige goederen' qualificeert.

Dit prettig en boeiend geschreven boek, voorzien van twaalf bijlagen, zeven afbeeldingen, drie registers, een uitgebreide literatuurlijst en al wat verder de raadpleging ervan vergemakkelijken kan, betekent mijns inziens een welkome aanwas van de Gelders-Overijsselse rechtshistorische literatuur.

O. Moorman van Kappen

P. Hollenberg en CE.H.M. Peters, *Ontginningen in de Noordbrabantse Peel in de 19e eeuw* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland XLVII; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1980, xix + 172 blz.).

Dit boek vormt geen eenheid. De eerste helft gaat voornamelijk over de turfexploitatie in het hoogveengebied rond Deurne, terwijl in het tweede gedeelte ontginningen ten behoeve van land- en bosbouw in de noordelijke Peel zijn beschreven. De lezer wordt overigens in het voorwoord voor deze discrepantie duidelijk gewaarschuwd, terwijl tevens de oorzaak ervan is aangegeven. Deze is, dat het boek oorspronkelijk geheel geschreven zou worden door Hollenberg, die echter overleed toen nog maar de eerste drie hoofdstukken gereed waren. Het werk is toen afgemaakt door Peters die, in het kader van zijn dissertatie, qua thematiek en onderzoeksgebied in de buurt bezig was. Peters heeft het onderzoek van Hollenberg niet voortgezet maar globaal afgerond en is daarna overgestapt naar zijn eigen terrein. Hoewel dit begrijpelijk is, vind ik deze abrupte overgang toch onbevredigend. Wel moet gezegd worden, dat in de eerste drie hoofdstukken geen duidelijke aanwijzingen te vinden zijn hoe het verhaal verder moet lopen. En ook de aantekeningen van Hollenberg boden, zoals in het voorwoord wordt vermeld, deze richtlijnen niet.

Toch geeft het boek veel waardevolle informatie. Het eerste deel biedt een gedetailleerde beschrijving van de start van de turfgraverij in de Peel. Daarbij wordt de belangrijke rol van de Bossche advocaat en politicus Paulus de la Court benadrukt, die al aan het einde

van de achttiende eeuw het areaal landbouwgrond wilde uitbreiden. In de Bataafs-Franse tijd, toen de landbouwprijzen hoog waren, was er een hausse in ontginnings- en verveningsplannen. Vooral vader en zoon Wesselman, eigenaren van de heerlijkheid Helmond, hebben zich daar erg voor ingespannen. Hun plannen liepen echter stuk op de onwil van de overheid om de ontsluiting van het gebied door kanalisatie te financieren.

In de periode 1814-1840, toen de landbouwprijzen daalden, was er weinig animo voor ontginningen. Wel kwam de Zuid-Willemsvaart gereed en toen er ook nog sprake van was, dat er een spoorweg van Vlissingen naar Venlo dwars door de Peel zou komen, meldden zich lieden die in deze infrastructurele vernieuwingen gunstige vestigingsvoorwaarden voor verveningsbedrijven zagen. De belangstelling richtte zich daarbij op de hoogveengebieden in het midden van de Peel, die vooral in het bezit waren van de uitgebreide gemeente Deurne. De energieke steenfabrikant Jan van de Griendt, die in het zuiden een spoor van ondernemingen heeft nagelaten, wist in 1853 samen met zijn broer 600 ha. in zijn bezit te krijgen. Ter exploitatie werd de maatschappij Helenaveen opgericht, genoemd naar zijn echtgenote.

Bovengenoemde ontwikkelingen zijn door Hollenberg gedetailleerd en goed gedocumenteerd beschreven. Voortdurend blijkt daarbij zijn grote kennis van de lokale omstandigheden. Men mag blij zijn dat hij dit allemaal nog op heeft kunnen schrijven maar het blijft jammer, dat hij aan de spannendste periode niet meer is toegekomen en dat ook een vergelijking met Drente, waar de turfwinning al eeuwen aan de gang was, achterwege moest blijven.

Die spannende periode, die nu aan de orde komt in een globaal overgangshoofdstuk, begon omstreeks 1880, toen de gemeente Deurne, zelf winst rijkend, de concurrentie met Van de Griendt c.s. aanging. Zij exploiteerde zelfs een turfstrooiefabriek, die rond 1900 grote winsten maakte maar die het tenslotte toch moest afleggen tegen de fabrieken van de in 1885 opgerichte maatschappij Griendtsveen. Overigens werd voor de fabricage van turfstrooisel de vruchtbare bovenste laag, de bonkaarde, gebruikt. In Drente, de vergelijking wordt hier wel gemaakt, leidde vermenging hiervan met zand tot dalgrond terwijl in de Peel armetieriger grond overbleef die grotendeels niet bebouwd werd en zodoende transformeerde in, thans hoog gewaardeerde, woeste gronden.

De kern van het tweede deel van het boek is de beschrijving van de grootontginningen in het noorden, die na 1885 op gang kwamen. De vroege ontginning van de Princepeel bij Mill krijgt speciale aandacht waarbij de innoverende rol van Dominicus van Ophoven, die als eerste kunstmest toepaste opnieuw wordt belicht. De tragische uitverkoop van gronden door de noodlijdende gemeenten Gemert en Bakel voor dumprijzen is een tweede thema dat goed uit de verf komt. Verder wordt het optreden, sinds 1888, van de Nederlandsche Heidemaatschappij behandeld. Aan deze instelling werd een groot gedeelte van de door particulieren aangekochte woeste gronden in beheer gegeven. Ze werden grotendeels bebost waarbij allerlei nieuwe methoden beproefd werden. Omzetting in bouw- of grasland was aanvankelijk nog niet lonend.

Dit was wel mogelijk aan de randen van de Peel waar de grond veel minder schraal was. De ontginningen daar waren het werk van boeren, die hun bedrijf wilden uitbreiden en landarbeiders, die probeerden op de heide een zelfstandig bestaan op te bouwen. Met de ontginningen hingen ingewikkelde herverdelingen van grond tussen gemeenten samen, die in het betreffende hoofdstuk in extenso zijn beschreven.

De hoofdstukken vertonen nogal scherpe contrasten. Er wordt gemakkelijk en onaangekondigd overgesprongen van noord naar zuid, van Brabant naar Limburg, van vervening naar ontginning, van agrarisch naar industrieel, van bebossing naar bebouwing en van

RECENSIES

groot- naar kleinschalig. Voor iemand wiens referentiekader meer bestaat uit Klazienadana Helenaveen is dit soms moeilijk bij te houden.

Gelukkig eindigt het boek met een hoofdstuk waarin het voorgaande wat in proporties geplaatst wordt. Dan wordt duidelijk, dat de echte ontginningen pas na 1900 plaatsvonden en dat voordien alleen de Princepeel en wat kleine ontginningen van boeren succesvol waren. Ook het demografische aspect komt dan nog even aan bod. Het einde van het boek, een trefzekere en beeldende beschrijving van de veranderingen in het landschap rijmt uiteindelijk toch weer mooi met het begin: een schildering van de oude Peel.

P. Kooij

Steden in ontwikkeling 19de-20ste eeuw. 10de internationaal colloquium Spa 2-5 september 1980. Handelingen (Historische Uitgaven Pro Civitate, LXIV; Brussel: Gemeentekrediet van België, 1982, 595 blz.).

De geschiedenis van de urbanisatie is ook in België in opmars zowel bij de urbanisten en architecten als bij de sociologen en de historici; voordien werd het onderwerp haast volkomen aan de geografen overgelaten. Een mooie kans om zich op de hoogte te stellen van de algemene problematiek en speciaal van wat op dit terrein in het buitenland gebeurt bieden de handelingen van dit colloquium te Spa, met een aantal algemene meer theoretische bijdragen (van A. Tzonis en G.L. de Brabander) en van concrete studies over diverse landen (ondermeer Duitsland, Verenigde Staten, Rusland, Australië, Italië) en over Parijs. De Nederlanden zelf waren op het colloquium bijzonder goed vertegenwoordigd. Ph. Godding onderzocht 'L'évolution de la législation en matière d'urbanisme en Belgique au XIXe siècle' (11-35). Voordien beperkte de stedelijke wetgeving zich hoofdzakelijk tot preventieve maatregelen tegen besmetting, brand en hinder; in de achttiende eeuw kwam ook een meer planmatige stadsaanleg, zelfs met esthetische bekommernissen, aan bod. De eerste decennia van de negentiende eeuw brachten weinig verandering, ook al omdat onteigeningen wettelijk zeer strikt geregeld waren. De wetgeving op dit punt werd in 1858 en 1867 aangepast, speciaal met het oog op de sanering van bepaalde wijken.

H. Schmal, 'Changing Urbanization Patterns in the Netherlands' (239-257) is een met veel grafieken en kaarten geïllustreerde reactie op een in 1981 gepubliceerde bijdrage van G.A. Hoekveld over de urbaniseringspatronen in Nederland tussen 1930-1971. Y. Leblicq, 'L'urbanisation de Bruxelles aux XIXe et XXe siècles (1830-1952)' (335-394) behandelt in hoofdzaak de evolutie van het stadsbeeld binnen de zogenaamde Brusselse vijfhoek (in feite het gebied binnen de veertiende-eeuwse wallen). Deze wallen werden pas in de loop van de eerste helft van de negentiende eeuw door de huidige ringlanen vervangen. Het interne gebied werd nauwelijks beroerd door de aanleg van een aantal verbindingswegen en van de stations. Burgemeester Anspach (t 1879) zal vanaf 1865 drastisch ingrijpen om de stad mooier en gezonder te maken door het trekken van grote brede en rechte lanen naar het voorbeeld van Haussmann te Parijs en door de overwelving van de Zenne. De werken werden zoals elders grotendeels aan privé-ondernemingen opgedragen. De verbinding tussen de hoge en de lage stad werd echter niet verwezenlijkt en zou slechts omstreeks 1900 een gedeeltelijke oplossing krijgen. Deze was verbonden aan de aanleg van de Kunstberg en de conflicten daaromtrent tussen Leopold II en burgemeester K. Buis. De verbinding van de beide eindstations (Noord en Zuid) stelde zich in diezelfde jaren, maar de werken werden pas ernstig aangevat in 1936 en waren slechts echt voltooid in 1959. K. Buis was een van de grote voorstanders van het zogenaamde 'romantische' of 'pittoreske' urbanisme,